

14. DE GODA ÅREN UNDER KONTINENTALBLOCKADEN, Rickard Bengtsson

Göteborg cirka 1800

TROTS ATT GÖTEBORGS UTVECKLING under 1700-talet grundades på handel, sjöfart och internationella förbindelser, präglades den märkligt nog inte av en så omfattande konsumtion eller varuproduktion inom stadens gränser att handelns volym eller inriktning där påverkades. Industrierna var få och koncentrerade till vissa produktionsområden. Grupperna hantverkare, fabriker och fabriksarbetare var små. Göteborgsindustrins produktionsvärde svarade under 1800-talets första decennium för cirka 8 procent av den totala svenska industriproduktionens värde. Under de femton år som följde steg andelen till 15 procent, men förblev ensidigt koncentrerad till livsmedels-, textil- och beklädnadstillverkning. Livsmedelsproduktionen dominerades av den sockerraffinering som byggts upp av bland andra Jacob Sahlgren och dennes son Niclas. Det fanns även ett antal tobaksfabriker.

Göteborg var sedan grundandes Sveriges andra stad, men med internationella mått inte stor. Invånarantalet översteg i början av 1800-talet inte 20 000 personer. Förklaringen ligger i att Sverige i grunden fortfarande var ett utpräglat agrarland. Mot 1700-talets slut blev det alltmer uppenbart att makthavarnas strävan att koncentrera handel, sjöfart, industri och hantverk till städerna hade misslyckats. Landsköpen kunde inte stävjas; bondeseglations utvecklande av handel och hemslöjd på landsbygden, vilket göteborgarna sedan länge hade kämpat emot i Bohuslän och Halland, kunde inte stoppas. Binäringarna frodades utan att stadens magistrat kunde finna ett effektivt motmedel.

Göteborgs ekonomiska liv drabbades dessutom under åren kring 1800 av en rad bakslag. Den livliga sjöfart och varutransitering som kännetecknade staden framför allt under senare delen av 1700-talet upphörde nästan. Svåra stadsbränder härjade 1792-1813. Hela den gamla trästadsbebyggelsen innanför vallarna förintades. Stora kapitalbelopp bands till återuppbyggnadsarbeten. Till råga på allt gick Svenska Ostindiska Kompaniet i konkurs det sistnämnda året. Sillfisket, som hade gjort

fiskare, trankokare och fiskhandlande borgare rika, gick tillbaka eftersom sillstimmen inte längre gick till vid västkusten.

Staden var vid 1800-talets ingång fortfarande en utpräglad handelsstad och blev, i likhet med andra europeiska storstäder som London, Hamburg, Köpenhamn och Bergen, en transitohamn och nederlagsplats för varor som förmedlades mellan Västeuropa och dess kolonier bortom Engelska kanalen samt Östersjöområdet. Mitt i bedrövelsen kom plötsligt en konjunkturuppgång av dittills okänt slag att gynna Göteborg och dess ekonomi.

Uppsvingets storpolitiska bakgrund.

I det krig som Storbritannien startade mot Napoleon 1803 ställde sig Sverige alltmer på Storbritanniens sida, och förklarade 1805 krig mot Frankrike. Tillsammans med Ryssland, Storbritannien och Österrike bildade Sverige en koalition mot Frankrike. Napoleon fick svårt att komma åt Sverige eftersom Storbritannien behärskade haven och gav Sverige ekonomiskt understöd till sin krigföring. Napoleon vann framgångar och erövrade större delen av de kvarvarande svenska besittningarna i Tyskland. Genom Berlin-dekretet 1806 förklarade han de brittiska öarna i handelsblockad, den så kallade kontinentalblockaden. Napoleon slöt fred med Ryssland i Tilsit 1807. Samma år fördrev han de sista svenskarna från tysk jord. Han övertygade den ryske tsaren om att Europa led svårt under Storbritanniens herravälde till sjöss. Om Storbritannien kunde bringas i konkurs skulle ordningen i Europa återställas, menade den franske kejsaren.

Ett av målen vid förhandlingarna i Tilsit var att tvinga Sverige med i kontinentalblockaden. Ryssland krävde att Sverige skulle bidra till att utestänga Storbritannien från Östersjön. Gustav IV Adolf vägrade. Det krig som då startade fick till följd att han avsattes. Sverige förlorade Finland och en del av det egentliga Sverige (Torneåområdet) vid freden i Fredrikhamn 1809. Fred med Frankrike slöts i Paris 1810. Svenska Pommern och Rügen återlämnades till Sverige, som i gengäld tvingades gå med i kontinentalsystemet.

Fara var å färde, ty Storbritannien var Sveriges främsta handelspartner vid den tiden (se nedan). Fram till 1809 hade de båda länderna samarbetat intimt, såväl politiskt som handelsekonomiskt, men 1810 tvingades Sverige av Frankrike att förklara sin samarbetspartner krig. Enda orsaken var att Frankrike krävde det. Samtidigt med krigsförklaringen underrättades britererna om att den var låtsad, och att Sverige på intet sätt ville ha en förändring i relationerna länderna emellan. Detta blev Sveriges krigsmål. Sverige kapade visserligen enstaka brittiska fartyg, men de fördes under fredlig konvoj till Göteborg. Britterna uppträdde å sin sida på motsvarande sätt, men lät ändå inte svenskarna få samma vittgående lättnader i tull och andra avgifter som de själva fick i Sverige.

Göteborgs uppblomstring under krigstid

År 1808, det vill säga under Sveriges fredliga tid med Storbritannien, medgav kronan att brittiska kolonialvaror och andra produkter därifrån utan undantag fick läggas upp på nederlag i Göteborg under hela den tid landet var i krig med Frankrike. För bestridande av de nya, utökade bevakningskostnader som tullen förväntades åsamkas, togs en avgift på en halv procent ut på såväl inkommande som utgående gods, under förpliktelse att senast ett år efter krigets slut återutföra det ur Sverige från nederlaget. Nederlagsförfarandet innebar ju att införseltillåtna varor fick förvaras tullfritt under tullens och nederlagsinnehavarens lås för att först vid uttagandet tullbeläggas eller återutföras till utrikes ort. Transporterna fick ske med fartyg från vilket land som helst, och genomfördes under konvojering av brittiska örlogsfartyg när de gick mellan Sverige och Storbritannien.

Tullen stod mer eller mindre handfallen inför den ökning i sjöfarten som handelsmännen kände på sig skulle komma. Handelssocieteten klagade över tullmännens slöhet vid vägningen av lin och hampa vid Röda sten, den lossningsplats där större delen av införseln av dessa varuslag tullbehandlades. På societetens uppdrag ställde borgarståndet vid riksdagen 1809 vittgående, med nutidens ögon sett

moderna, krav, grundade på den intensifiering i stadens utrikeshandel som med rätta förväntades. De viktigaste var:

- utökad nederlagsfrihet
- fullkomlig näringsfrihet under ansvar
- avskaffande av de hinder som tullklareringen kunde innebära (tidsödande formaliteter vid lastning och lossning samt tidsödande och kostsamma procedurer när tulladvokatfiskalerna skulle yttra sig i tullmål)
- tillstånd att lämna borgen för tullavgifterna
- tillstånd att få förvara vederlagsgodset under endast sitt eget lås
- att tullens lås bara skulle krävas om det rörde sig om varor som var destinerade till Sverige och som därmed skulle tullbeläggas
- eget ansvar för att införsel förbjuda varor inte kom in i landet
- att landtullarna skulle avskaffas för alltid (vilket ändå skulle ske).

Eftersom sjöfarten på Göteborg såg ut att tillta, befallde regeringen generaltullarrendesocietetens fullmäktige att vidta åtgärder för att underlätta lossning, lastning och uppläggning på de olika tullagren i staden. Regeringen beordrade fullmäktige att utöka tullpersonalen så att godsklareringar och godskontroller gick snabbare, till gagn för stadens näringsliv.

Generaltullarrendesocietetens överdirektör V Bellander var tveksam, och stadens borgerskap planerade att förstärka sina krav, bland annat när det gällde att slippa redovisningen av vikter, få väga importgodset var helst det passade importören, samt att slippa tullförsegling av transitgoods, framför allt av behållare med flytande varor. Många av dessa krav tillgodosågs inte av generaltullarrendesocietetens fullmäktige, men Göteborgstullen tillfördes 1809 fem kammarskrivare, två uppsyningsmän, tjugosex tullvaktmästare och två roddarkarlar utöver den personalstat som tidigare fastställts. Från andra tullplatser beordrades ytterligare åtta tullvaktmästare som förstärkning.

Krigsförklaringen mot Storbritannien 1810 medförde en tillfällig nedgång i Göteborgs handelsomsättning, men likväl förtullades betydande kvantiteter brittiska och andra utländska varor i Göteborg. Varorna in- och utfördes under falsk flagg, framför allt under

amerikansk. Amerika förhöll sig vid denna tid neutralt, men ganska snart infogade Napoleon även Amerika i den krets av stater som stod under blockad. De flesta varorna transporterades efter förtullningen till andra svenska orter såsom Helsingborg, Landskrona, Karlshamn och Karlskrona, varifrån de exporterades till länder anslutna till kontinentalsystemet. För att komma runt systemets regler utfärdade magistraten i Göteborg intyg av typen »Bevis över edgång«, eller »Bevis över försäkrans«, vilka angav att varor som skickades landvägen (transiterades) till andra svenska orter för export inte var brittiska. Under hela blockadtiden utfärdade magistraten hundratals sådana intyg utan att tulladministrationen gjorde invändningar eller föranstaltade om några kontroller. Sydöstra Sveriges hamnar Karlshamn och Karlskrona blev de viktigaste återutförselhamnarna.

Franska handelsspioner, främst den franske konsuln i Göteborg, Ranchoud, och dennes hantlangare, köpmannen Yvon, irriterade ständigt landshövdingen med sina upptäckter att ursprungintygen var falska. När de göteborgska handelsmännen hördes inför magistraten bedyrade samtliga att intygen visst var äkta. Ranchouds rapporter hem till Napoleon lär ha varit bidragande till att Frankrike senare förklarade Sverige krig.

För att freda de fartyg, som gick mellan Storbritannien och Sverige, utfärdade de båda länderna dessutom särskilda licenser.

Britterna förklarade emellertid 1810 att om Sverige på något sätt företog en fientlig handling mot Storbritannien, skulle alla handelsfartyg och varor som kom från svenska hamnar konfiskeras. För att ge eftertryck åt detta hot skickades amiral James Saumarez samma år till Göteborgs skärgård. Där kryssade han runt med 23 linjeskepp och 10 fregatter och kontrollerade gods och licenser. Han använde Vinga Sand (den redd utanför Vinga där konvojerna samlades) som bas för patrulleringen. I närheten var sedan gammalt en svensk tulljakt stationerad.

Saumarez förklarade att alla fartyg som saknade svensk eller brittisk licens när hans fartygskaptener visiterade dem, skulle konfi-

skeras. Handeln mellan svenska hamnar, inklusive dem i Pommern lät han dock försiggå fritt.

De konvojer som samlades ute i älvmyningen vid Vinga för färd till Storbritannien fick ofta stor omfattning. Enligt ögonvittnen var det inte ovanligt att en handelsflotta om flera hundra fartyg ledsagades av många och mycket stora, kraftigt bestyckade brittiska fregatter och linjeskepp (bland dem amiral Nelsons gamla Victory). Vid ett tillfälle hade 19 brittiska fregatter, linjeskepp och skonare tillsammans med 1244 (!) handelsfartyg med olika flaggning samlats vid Vinga i väntan på bättre vind. Jättekonvojen låg där i fyra dygn. Livsmedel och andra konsumtionsvaror i Göteborg köptes raskt upp av sjöfolket och de utländska köpmännen. Priserna i staden dubbletades, och mången handelsman blev rik dessa dagar.

Landshövdingen i Göteborgs och Bohus län sedan 1809, Axel Pontus von Rosen, spelade på olika sätt en avgörande roll under de goda åren. Han har betecknats som »amatördiplomat« i Göteborg under kontinentalblockaden, men hade betydelse för kronprins Karl Johan i dennes försök att vinna det norska folkets stöd för en anslutning till Sverige. von Rosen organiserade ett agentnät för att skaffa underrättelser från Norge och för att där sprida antidansk och prosvensk propaganda. I Göteborg lyckades han minimera blockadens negativa följder för Västkusten och för den svenska handeln. Det var han som under nattliga besök hos den brittiska flottan ingick överenskommelsen om licenserna med Saumarez. Han låg även bakom en militär konvention som 1810 ingicks mellan den svenska amiralen Krusenstierna och Saumarez, och som innebar att deras flottor skulle respektera varandra under låtsaskriget. De kom även överens om att Karlshamn och Hanöbukten skulle skonas från brittisk övervakning av transporter till länderna vid Östersjön.

De viktigaste varor som med denna brittiska »hjälp« transiterades till utrikes ort efter förtullning från nederlagen i Göteborg var bomull, som 1806 inte transiterades alls men som 1810 transiterades till en vikt av 555 ton, kaffe, varav transiterades 1,5 ton 1806 men

2.000 ton 1810, socker, som överhuvudtaget inte transiterades 1806 men som vidareändades till utlandet till en mängd av över 6.000 ton 1810, samt tobak, som till en rimligare nivå – 2 ton – transiterades 1806 mot »bara« 500 ton 1809. Vin och sprit transiterades också i inte obetydliga volymer.

Värdet av uttagen från nederlagen översteg under kontinentalperioden aldrig 400.000 rd om året, medan uttagen för transitering från upplag (där införsel förbjöds varor förvarades) hade mångdubbelt högre värden. Under exempelvis åren 1809 - 1810 uppgick de till mellan 1,5 miljon och 2 miljoner rd.

Sveriges förhållande till Frankrike var inte gott. Fred med Storbritannien slöts 1812, och den nye svenske kronprinsen Karl Johan lärer sig med denna nation för att bidra till Napoleons fall. Samma år återkom uppsvinget för Göteborg och bestod några år, men för att skrämja Sverige till fortsatt samarbete med Frankrike lät Napoleon trupper på nytt gå in i Svenska Pommern. Svenska trupper svarade med att gå in i Nordtyskland 1813. Sverige ingick ett fördrag med Storbritannien, varefter handeln nationerna emellan fortgick ostört. År 1813 förordnade Kungl. Maj:t att alla slags varor, oavsett om de var införseltillåtna eller inte, fick förvaras på nederlag.

Upp- och nedgångarna avspeglades även i motsvarande skiftningar i tulluppbörden och i stadens tolagsinkomster. En snabb ökning av de rena importerna och exporterna, och därmed av de nämnda uppbördsslagen, skedde 1808, och en ännu större 1809. Höjdpunkten under hela perioden nåddes 1810, varpå 1811 års nedgång följde. Åren 1812 och 1813 steg den åter avsevärt för att sedan avta och 1816 vara mindre än 1807.

I skatteuttagen för de handelsmän som tjänade mest som kommissionärer för transitohandeln kan svängningarna också avläsas. År 1807 betalade göteborgarna totalt 23.000 rd i skatt till staten. Sju år senare hade deras inkomster stigit så kraftigt att ett sammanlagt skattebelopp på 148.000 rd utdebiterades. Antalet besuttna borgare hade under perioden vuxit, men samma personer var högst beskattade både 1807 och 1814. Stadens då rikaste person, den

tidigare nämnde grosshandlaren och kommerserådet Niklas Björnberg, taxerades 1807 för 668 rd och 1814 för 6107 rd. Även stadens »tvåa«, handelsmannen Laurent Tarras, taxerades med ett nästan tio gånger så stort belopp det sistnämnda året jämfört med det förstnämnda.

Under dessa intensiva år fick alltfler göteborgare råd att bygga privathus i sten. De stora köpmännen försökte överträffa varandra i detta avseende, och i dyrbara inredningar och möblemang. De blev kommerseråd och Vasariddare. Deras fruar anordnade spelpartier och klädde sig så dyrbart och elegant som möjligt. Alltfler rika blev rikare och levde furstligt. Supéer, maskerader, konserter etc. avlöste varandra i privatpalatsen. Framtiden var långt borta.

Högkonjunkturen medförde också en ökad import av varor som inte skulle transiteras eller läggas upp på nederlag. Den rikliga tillgången på alla slags varor fick till följd att stora mängder gods fick förvaras i tillfälliga skjul eller rent av ute i det fria. Nederlagslokaler som Handels societeten hade anordnat dels i Svenska Ostindiske Kompaniets hus vid Norra Hamngatan, dels i Allmänna fattigförsörjningens hus vid Smedjegatan, liksom i de av handelsmännens egna fastigheter som inte brunnit ner under stadsbränderna, räckte inte till i längden. Flera utrymmen i stadens portbyggnader, bastioner och krutvalv togs i anspråk, men även de blev otillräckliga (raseringen av fästningsverken, som beslutades 1806, hade så smått satt i gång 1808). Till sist godkändes nederlagsställen och förvaringsplatser för vanligt tullgods utanför staden, ända ut till Klippan och Röda sten på älvens sydsida och till Färjenäs på motsatta sidan.

Sjöfarten var naturligtvis betydligt större under denna period än under vanliga förhållanden. Eftersom älven med tiden blev alltför grund tvingades de större, utrikes ifrån kommande fartygen ankra ända ute i Älvsborgsfjorden. Godset hämtades från dem och in till kajerna av mindre fartyg från dels strömbåtgillet, vars gamla uppgift varit att transportera järn på älven från Åkerström till Göteborg men som upplöstes redan 1808, dels från hem-

förarebåtsgillet, som disponerade 24 smärre transportbåtar. Med några små undantag fick det sistnämnda gillet monopol på att transportera allt slags handelsgoods på älven.

Magistraten insåg tidigt besvärligheterna med den grunda älven, och anslog under perioden allt större belopp till uppmuddring av hamnen. En ny mudderpråm inköptes för 4.000 rd. Planer på utvidgning och kajläggning av hamnen tog också tidigt form.

Danmark, som stred på Napoleons sida, besegrades av svenskarna. I freden i Kiel 1814 avstod Sverige Svenska Pommern och Rügen till Danmark som emellertid snart måste återlämna vinsten till Preussen. I gengäld lyckades svenskarna få internationellt godkännande av förvärvet av Norge. Svenskarna tågade vidare mot Napoleon och hamnade i Belgien efter ett odramatiskt fälttåg. Strax därefter avsattes Napoleon från den franska tronen. Med freden i Paris 1814 avslutades Sveriges sista stora krigståg på kontinenten. Från detta år avmattades frihamnstrafiken i Göteborg nästan hastigare än den börjat. Handeln med Storbritannien återgick till normala nivåer.

Den allmänna freden 1815 medförde ett tvärt avbrott i de goda konjunkturen. En depression följde över hela världen, men Göteborg drabbades extra hårt. Från att under gustaviansk tid i stort sett ha varit befriad från frihetstidens importförbud kom tulltaxan av 1816 att innehålla mer än 300 varuslag som förklarades importförbudna. Affärsverksamheten i staden nästan förlamades eftersom alla utländska handelsmän och många svenska flyttade till Köpenhamn. Antalet konkurser steg raskt för varje år redan från 1815. Alla de bankinstitut som startades i Göteborg under de goda åren, och som hade lånat ut pengar till diverse investeringar inom handelsns område och till olika byggnadsprojekt efter alla stadsbränderna, försattes i konkurs.

Stadens intäkter, framför allt handelsrelaterade avgifter såsom tolag, vågpenningar etc., sinade, och lån kunde inte betalas tillbaka. Franska och danska uppbringningar under kriget, misslyckade expeditioner till Ostindier, inskränkta förtullningsrättigheter, för höga

tullsatser utomlands och konkurrens från danskarnas friare handelssystem var också orsaker till stadens svårigheter.

År 1820 lät handels societeten, genom landshövding von Rosens försorg, regeringen och ständerna få veta hur den tänkte sig att förhållandena skulle kunna förbättras. Förslagen rörde till största delen tullsystemet. Förbättringar skulle bland annat genomföras genom sänkta exporttullar på timmer, bjälkar och spik, sänkt importtull på kaffe och tobak, lägre importtullar utomlands för svenskt järn och trä, bättre villkor för transitohandeln så att förmågan till konkurrens med Köpenhamn stärktes, ändring av tulltaxan så att smuggling blev olönsam, ändring av beräkningsmetoden för tull så att denna utgick efter vikt eller kvantitet i stället för efter värde samt upphävande av produktplakatet. Makthavarna lyssnade utan att vidta omedelbara åtgärder, men för att inte Göteborg som stad skulle gå bankrutt, gav ständerna den ett kortvarigt lån. Depressionen var ett faktum, även om den inte blev speciellt långvarig.

Den kraftiga koncentrationen i Göteborg på handel accentuerades ytterligare under kontinentalblockaden, vilket ledde till att varuproduktion och industri fortsatte att utvecklas svagt. Undantag utgjorde livsmedels- och textilproduktionerna, vilka baserades på import av råsocker och bomull. Företagandes ändrade emellertid karaktär fram till 1815, och grunden lades för den ekonomiska tillväxt som senare gjorde staden till en handels- och industristad.

Medaljens baksida

Den ofantliga mängd varor som 1807-1813 togs ut från svenska nederlag och upplag var ju tänkt att vidareexporteras till Napoleons Europa som svenska varor, men utan att dessförinnan komma in på den svenska, inhemska marknaden. Enligt tullstatistiken fyrdubblades emellertid införseln till Sverige från de olika lagren mellan 1805 och 1813. Ett sådant förlopp saknade motstycke i det förflutna. En motsvarande ökning av reexportera till Napoleons Europa ägde emellertid aldrig rum. Dess verkliga storlek kan dock inte ha varit alldeles obetydlig, ty i annat fall skulle den legala

svenska marknaden ha översvämmats av brittiska kolonialvaror och industriprodukter i en omfattning som vore otänkbar. För en sådan varufloed finns det inga belägg. Den totala skillnaden mellan de legala importkvantiteterna och de kvantiteter som i realiteten måste ha återutförts ur landet är ändå så enormt stor att den bara kan förklaras med förekomsten av en omfattande smuggling in i Sverige av brittiska varor.

De officiella siffrorna för handelsomsättningen motsvarade uppenbarligen inte verkligheten. Varuflödet sökte sig fram på hemliga vägar. I Storbritannien kostade det 40-50 pund att köpa falska licenser. Det var en tillräckligt avskräckande summa. Många handelsmän såg införsel utan någon som helst dokumentation, det vill säga smuggling till Sverige, som enda utväg.

Hur själva »handelsutbytet« i verkligheten gick till under skydd av den brittiska flottan vid Vinga fanns det många som kunde berätta om vid den tiden. En av dem var landshövding von Rosen själv, som hade ett och annat att förtälja. Skrönor och andra efterhandskonstruktioner tillkommer naturligtvis.

Efter krigsförklaringen mot Storbritannien låg den brittiska flottan ute i skärgården och bevakade inloppet till Göteborg. På Fotö byggde de medföljande brittiska handelsmännen upp sina magasin och nederlagsplatser. Där höll de auktion på de varor som Saumarez flotta hade konfiskerat ute till havs. De anordnade också veritabla marknader, som den svenska regeringen av förstaeliga skäl inte kunde hindra. Det var inte ovanligt att skeppslaster, som slunkit igenom briterernas spärr och avvisats av stadens överkommendant eller landshövdingens folk, överlämnades till britererna ute i skärgården för »låtsad konfiskation« för att strax därpå säljas på auktion för ägarens räkning. Britererna gillade inte detta förfarande. De ville hellre använda falska licenser eller amerikansk flagga för att ge varorna sken av att ha legal status.

För att vara britererna än mer till lags bestämde Sverige att livsmedelslaster som kapats av brittiska örlogsfartyg bara fick säljas i

svensk hamn. Eventuella rättegångar som föranleddes av kapningen skulle bara få ske i den brittiske konsulns närvaro. Tullsatsen vid införseln av sådana varor sänktes drastiskt.

Mellan Hönö och Fotö kunde ibland ett femtiotal fartyg ligga för ankar samtidigt. Fiskarbefolkningen gick med sina båtar i fraktfart mellan Fotö och Göteborg, och tjänade mycket bra på denna trafik.

Hela Fotö var under det fingerade kriget med Storbritannien en enda stor smugglingscentral. De varor som sålts på auktion på klipporna eller på marknaderna i skären smugglades ut till Svenska Pommern och till andra hamnar i någon tysk stat, men också in i Bohuslänns alla småhamnar och vikar för att lagras i »kommissionärens« bodar.

Efter att fred slutits med Storbritannien sjönk Fotö ner till sin forna obetydlighet. Skärgårdsfolket fick det knapert, kvinnor och barn begav sig in till Göteborg för att tigga. Tack vare stadsbornas känslor av kongenialitet med sina skärgårdsgrannar i nödens stund, kunde fiskarfamiljerna överleva. På Hönö fanns en lång tid därefter en plats som kallades Engelmännens kyrkogård, sannolikt därför att flottisterna och köpmännen begravde sina döda där.

Uppmärksammade ingripanden mot våghalsiga smugglare gjordes visserligen före freden med Storbritannien, men det var ofta militärpersonal som agerade, inte tullpersonal. Ett omtalat fall var när smugglare, i januari 1812, drog nytta av isen på älven söder om Göteborg och släpade iland ett stort parti kläde, värt 20.000 rd banco. En underofficer och sex husarer sändes efter transporten. De red ifatt den, men ritten blev så våldsam att två hästar stupade. Smugglarna stack i 1.000 rd i näven på underofficern för att han skulle låta dem löpa, men han avböjde bryskt. Några dagar senare beslagtogs en patrull husarer under minst lika dramatiska former 21 fat kaffe och socker vid Klippan. I tullräkenskaper från den tiden avsågs med ett fat torra varor av olika slag hundra skålpund, det vill säga cirka 42,5 kilo. I så fall uppgick beslaget till cirka 890 kilo kaffe och socker!

I motsats till militärens krafttag var tullmännens insatser ofta löjeväckande under kontinentalblockaden. Ett exempel: I början av 1812 fick tullen tips om att en stor smuggling var på gång. Ett parti importförbudna varor skulle tas in i Göteborg med vagn under förevändning att det utgjordes av gödsel. Extra tullvaktmästare sattes ut vid tullporten. Vagnen visiterades. Drängen som körde gjorde motstånd, tydligen väl instruerad. Kontrollen av lasten tog sin rundliga tid, och när drängen till sist lyckats fly fördes vagnen i triumf till packhuset. Där började tullmännen gräva i gödseln och fann – bara gödsel. De riktiga smugglarna hade naturligtvis dragit förbi in i staden medan drängen uppehöll tullarna i porten.

Smugglandes koncentrerades till Majorna, Långedrag, Fiskebäck, Hammarsvik och Amundöarna. Ju besvärligare skärgård, desto framgångsrikare lurendrejeri. Tulljakter fanns vid bland annat Brännö, Käsö och Vrångö. De kompletterades med tullbevakningspersonal på land, men de stod sig slätt mot skärgårdsbefolkningen, som samarbetade med bondebefolkningen. Om det blev beslag berodde det på tips från någon som kommit på kant med smugglarna.

Det är först under sommaren 1812, då freden med Storbritannien stod för dörren, som tullen med kraft började ingripa mot smugglandet. Regeringen lovade att de som smugglat varor under kontinentalblockaden och som frivilligt anmälde sitt gods till tullen, skulle slippa straff. För att undersöka hur erbjudandet togs emot, men i första hand för att bistå landshövdingen von Rosen i kampen mot smugglandet och anhopningen av varor i Göteborg och dess skärgård, skickades kammarrådet vid kammarkollegiet, Johan Eric Edman, till staden. Han var sedan 1811 kollegiets representant i kommittén »för reglering av ärendenas behandling i rikets kollegier och andra publika verk«.

I sin rapport berättade Edman hur ofantligt omfattande hans uppdrag visade sig vara. Mängder av gods som låg på klippor, hemma hos fiskare, bönder och präster i Göteborgs omgivning hade börjat anmälas till

tullen i en sådan utsträckning att personalen inte hade tid att kontrollera varuvärdena. De tvingades godta ungefärliga belopp eftersom naturligtvis inga fakturor fanns till hands. Det viktiga var att godset överhuvudtaget deklarerades. Smugglarna kände sig prisgivna då inte britten fanns till deras »beskydd«, och de var rädda att bli plundrade och bestulna av bönderna eller av sina korvmissionärer. Skärgårdsbefolkningen ville inte längre härbärgera alla smuggelvaror av rädsla att få besök av tullarna, vilka blivit alltmer nitiska under von Rosens och Edmans ledning.

von Rosen skrev på våren 1812 angående det utbredda smugglandet: »Enfin, brännvinsbränning och lurendrejeri förkorta min lifstid! För Guds skull husvisitationer och kroppsstraff, intet annat än kroppsstraff, eljest är allt bortskämt!«. Han och Edman blev nära vänner och var mycket samspelade när det gällde att komma till rätta med smugglandet. Båda stod på god fot med Göteborgs handelsmän och led med dem som fick det knapert när konjunkturerna vände. Alla de varor som låg kvar i tillfälliga magasin och i det alltför trånga tullpackhuset sjönk i värde när omsättningen klingade av. Detta trångmål i kombination med brist på strömbåtar för transporter fick till följd att handelsmännen tilläts att lossa gods från ett skepp och direktlasta det i ett annat för omedelbar återutförelse, men tinder sträng tullkontroll och med uppvisande av korrekta lastlistor och fakturor.

von Rosen var ofta på resande fot varvid han noterade brister inom länet men också odlade sina politiska ambitioner. I hans frånavaro var Edman hans ställföreträdare, och denne tycks ha varit mera en frihandlare än en vän av höga tullar. Göteborgs magistrat hänvisade en gång till föråldrade privilegier och begärde att få andelar av uppbörden från tullen på bomullsvävnader och bomullstyger. Edman blev bekymrad över detta ålderstigna krämartänkande. Han rådde magistraten och handelsmännen att istället se till att tull- och packhusen upprustades och att arbetet där bedrevs med ordning, i bekvämlighet och med största möjliga skyndsamhet, så att Göteborg åter kunde bli ett nav i världshandeln. Se på

Köpenhamn! Där hade myndigheterna genom införande av låga handelsavgifter till staden, och genom modernisering av tullbyggnaderna och hamnen, lyckats locka handeln till sig. Edman betecknades av samtiden som en framsynt statsekonom och politiker, med en välförtjänt landshövdingepost inom räckhåll, men strax innan han 1814 skulle resa från Göteborg efter förrättat värv avled han i slaganfall.

Korrupta tullare

1809 års regeringsform förbjöd kungen att utarrendera statens inkomster, och därför förnyades inte det senaste tullarrendekontraktet när det löpte ut med 1812 års utgång. År 1813 inrättades istället en generaltulldirektion som överstyrelse för sjötullverket (Lilla tullen var ju avskaffad), med ett statsråd som ordförande. Direktionen kritiserades emellertid snart av ständerna. Två av ledamöterna var handelsmän, mot vars skrå tullförfattningarna skulle tillämpas, och misstanke uppstod om dubbla lojaliteter hos dessa. Dessutom hade direktionen en ledamot från statskontoret, som kontrollerade leveranserna av tulluppbörd till just staten. Bland ledamöterna fanns också presidenten i kammarrätten, där tullräkenskaperna också granskades, samt statssekreteraren för finansärendena, vilken lämnade direktionens framställningar till Kungl. Maj:t, men sedan även utfärdade statens order till direktionen. Även mot dessa ämbetsmän ansågs misstankar om korruption vara befogade.

Direktionen anklagades vidare för långsamhet i sin myndighetsutövning, vilket ansågs bereda väg för godtycke. Den sammanträdde nämligen bara några timmar en dag i veckan. Det ligger nära till hands att tro att ledamöterna hade andra, mera lukrativa sysslor att sköta. Till detta kommer att det gamla generalsjötullkontoret från arrendetiden fortfarande existerade. Denna dubbla ledningsorganisation för sjötullen upplevdes som ytterst ineffektiv.

De gamla generaltullarrendesocieteterna fick ingen uppbörd av importförbjudna varor. Därför, påstods det på den tiden, struntade de ofta i om förbuden efterlevdes och istället såg

till att varorna ändå kom in i landet. Korruption lär ha förekommit i stor utsträckning ute i lokaltullförvaltningarna under arrendetiden. I tulltaxan av 1816 uppräknades, som tidigare nämnts, nästan 300 varuslag som var importförbjudna. Korruptionen tros ha fortsatt att florera under den nya direktionen eftersom den stränga smugglingslagstiftningen inte fick någon effekt. Samtidstecknarna visste berätta att mutsystemet inom tullarkären drevs till fulländning och att varje handelsman med självaktning ackorderade med någon tullkammare inom vars distrikt han mot en dusör fick lossa hur mycket varor som helst och av vilka slag som helst, utan vederbörlig förtullning. Det skulle ha gått så långt att tullförvaltarna bjöd under varandra för att locka till sig mutor. Det kunde förekomma att tullförvaltarna erbjöd en så blygsam årsavgift som 250 rd banco mot att ge införseltillstånd för obegränsade mängder gods. Om det låg någon sanning i dessa anklagelser på lokal nivå, är det inte förvånande att korruptionen kunde fortgå obehindrat till en bit in på 1820-talet eftersom generaltulldirektionen måste ha varit införstådd med den.

I de personella berättelser (sedan 1700-talets mitt årligen avgivna utlåtanden från lokala tullchefer om varje enskild tulltjänstemans uppförande och flit) som skickades upp till överstyrelsen under 1800-talets första årtionden, bestods göteborgstullarna i de högre graderna genomgående med mångordiga yttranden om deras förträfflighet och effektivitet. Vid några tillfällen utdelades en varning till någon kammarskrivare som begått ett struntfel. Tullmän av lägre tjänstegrad fick fåordiga betyg som »präktig«, »villig«, »skicklig«, »gjort många beslag« etc. Epiteterna »oduglig«, »försumlig« eller »begiven på starka drycker, behöver tillsyn« och liknande förekom emellertid också.

Under perioden 1807-1824 dömdes i stort sett årligen en, någon gång två, tullvaktmästare i Stora sjötullrätten eller av tullchefen för avvikande från sin post, sturskhet, försumlighet eller vanligt fylleri till suspension, avsked eller en veckas fängelse på vatten och bröd och i något fall till förlust av halva årslönen. Om någon organiserad brottslighet var det aldrig

tal. Dessa relativt lindriga påföljder utdömdes då och då lite varstans i Sveriges tullkammarstäder från slutet av 1700-talet och långt in på 1800-talet. Om, Göteborgs tullare ägnade sig åt mutor så dolde de detta väl, och höll varandra om ryggen, från den högste tullchefen till den lägste tullvaktmästaren. Endast ett år, 1822, antecknades att sjötullrätten hade »halva skäl« att tro att fyra namngivna tullvaktmästare tagit emot 300 rd i mutor, men, som det hette, ärendet sköts på framtiden.

Från och med 1811 sidoorganiserades landtullpersonalen under namn av Inrikes bevakningen, ledd av en överinspektör. De omdömen som denne ofta gav en och annan av sina underlydande var »trög i tjänsten« eller »begiven på fylleri«. Många anklagades för att ha lämnat sin postering utan anledning, men ingen antecknades för mutbrott.

I de årliga anmärkningspunkterna (föregångare till Tullverkets årsberättelser) från samma period upprepade tullcheferna för såväl sjötullen som för den inrikes bevakningen i Göteborg som ett mantra, att det var svårt att hindra eller förebygga smugglings »uti denna vidlöftiga och till Utrikes Orter närbelägna Skjergård ...«. De bedyrade att all tullpersonal gjorde sitt bästa i kampen mot smugglings, såväl i skärgården som på älven, vid tullportarna, i Masthugget, på vallarna och vid »bivägarna«.

Särskilda problem vållade emellertid de brittiska postbåtarna, vilka inte fick visiteras eller bevakas. Matroserna på dessa var hemmastadda i skärgården och lossade mängder av såväl införseltillåtna som införselförbjudna varor där. Godset fraktades därefter i småpartier in till Göteborg med fiskebåtar, och när tullare visiterade dessa påstod fiskarna att varorna hade ett värde på mindre än 100 rd. Enligt författningarna fick beslag inte göras på varor vars värde understeg detta belopp. Tullmännen struntade då i att beslagta godset. De var enligt sina chefer rädda och vågade inte ta risken att få bakläxa vid den efterföljande värderingen, vilken oftast sänkte ett uppgivet godsvärde ytterligare. Då kunde de få böta mellan 50 och 200 rd för att ha gjort ett felaktigt beslag. Samma regler gällde om en

tullman gjorde husrannsakan på ett upplag och inte påträffade något smuggelgods. Tullarnas dilemma var allmänt känt. Detta tillbaka-hållande ställer frågan om tullarna verkligen behövde mutas.

Problem för Göteborgstullen utgjorde också det utbredda missbruket av den omfattande vederlagsrätten. Införselförbjudet utländskt brännvin deklarerades som införseltillåten rom när det skulle tas ut från nederlagen och förtullas. Gods som uttagits för export lossades i skärgården och till och med på älven, och ersattes med sand och sten. När tullmän visiterade fartygen, var dessa sålunda endast barlastade.

Bedrägerierna i nederlagen belyses av följande, i samtiden mycket uppmärksammade händelse. Landshövding von Rosen var en natt på hemväg från ett kalas. När han kom till Lilla Torget såg han tjock rök stiga upp från en fastighet på Magasinsgatan, som användes som nederlagsmagasin. von Rosen slog larm, brandsprutor kördes fram och elden släcktes snabbt. Emellertid fruktade man att värdefulla varor hade blivit lågornas rov. Stor blev därför förvåningen när det visade sig att godset bestod av lådor fyllda med sten. Det stod snart klart att elden varit anlagd och att varorna i förväg transporterats bort i oförtullat skick för att det, då elden väl ödelagt magasinet, skulle kunna hävdas att värdefullt gods förstörts. Mordbrännaren greps efter en kort tid och dömdes till ett kännbart straff.

Vid grundgrävningar inne i staden under 1800-talets andra hälft påträffades hela system av underjordiska lagerlokaler, förbundna med gångar, under hus som tillhört köpmän under seklets första årtionden. Oförtullat vederlagsgods och andra insmugglade varor torde där ha släpats från den ene köpmannen till den andra i omätbar omfattning.

Även göteborgarnas lantställen – landerierna – bortom tullens bevakningskedja utanför vallgraven, användes flitigt sorti smuggelbaser. Ett sådant var Liseberg, vars hemliga källargångar var perfekta gömställen för smuggelgods. Varorna togs in i Göteborg på många underfundiga sätt. Ett var att utnyttja kyrkans män. I »Milowska huset« (nuvarande Södra

vägen 2, mittemot Lorensberg) bodde under 1800-talets första hälft en präst som varje söndagsmorgon åkte in till staden för att predika i Engelska kyrkan. Denna låg då på nuvarande Östra Hamngatan 19. Han färdades i en trilla. En söndagsmorgon stoppades han vid tullhuset utanför Kungsporten och ombads av tullaren att stiga ur. Tullaren misstänkte att det fanns smuggelgods i vagnen. Prästen trodde han skämtade, men tullaren stod på sig med en allvarlig min och en betydligt större skärpa i tonen. Prästen blev arg, och ett handgemäng hotade att bryta ut men prästen och hans resällskap steg till sist av vagnen. Den följande visitationen visade att hela vagnslådan under sitsen var fullproppad med importförbjudna kulörta bomullsdukar. Döm om prästens överraskning, men också föregelse! Hans dräng hade förlitat sig på att den välkände kyrkomannen på sina regelbundna predikoturer aldrig skulle bli utsatt för tullarnas argusögon, och hade sedan länge utnyttjat honom för sina skumraskaffärer. Skröna eller inte – händelsen har sannolikhetens prägel.

Sakernas tillstånd bekymrade naturligtvis den ene tullchefen efter den andre under perioden. Bland deras förslag till överstyrelsen i Stockholm om medicin mot det onda fanns slopande av organisationen i sjötull och inrikes bevakning och sammanslagning av bevakningen, utökning av personalstyrkan samt förbättring av villkoren för den inhemska produktionen så att dess kvalitet höjdes och tillgången på såväl lyx- som vardagsvaror inom landet gjorde smuggling olönsam. Det skulle emellertid dröja innan dessa visioner blev verklighet. Tillsvidare fick tulleddningen i Göteborg hoppas att dess personal oförtrutet arbetade vidare.

I rådhusrättens domböcker är rena smugglärenden sällsynta. I samband med stöld, misshandel eller till och med mord var dock en smuggling den gärning som utlöst själva våldsbrottet. Ofta gjorde den som bestulits på sitt smuggelgods ingen anmälan. En dramatisk händelse ägde rum i november 1814. Landsfiskal J W Thorén åkte tillsammans med två sjötullbesökare till Frölunda by. De hade fått tips om att ett parti kalmuck (ett slags

ylletyg) skulle finnas i ett hus där, men husrannsakan fick inte ske nattetid. En bonde från Askim lockade bort Thorén till ett annat hus, och under tiden samlades folk från alla håll och förde bort tygpartiet tillsammans med en stor mängd annat smuggelgods. Samtidigt överfölls tullarna. Thorén, som återvänt, försökte förgäves mana den upphetsade folkmassan till lugn. När han drog sabel för att försvara tullarna överrumplades han, släpades in i huset och massakrerades. Liket fördes till Mölndals by där det morgonen därpå påträffades utanför handlanden Roys hus.

En intrig som lär bygga på rättegångshandlingar är den som Emilie Flygare-Carlen inleder sin bok *Rosen på Tistelön* (1842) med. I denna romantiska folklivsskildring målas en melodramatisk bild upp av en smugglarfamilj i Bohuslän. Dess överhuvud, den hårdföre Håkan Haraldsson, brukade lasta sitt smuggelgods till havs och dra iväg mot land. Den som stod i vägen fick skylla sig själv. Hjalteglorian kring honom lyser igenom i berättelsen, men så fick jaktlöjtnanten Arnman korn på honom och jagade honom genom skären. Arnman och hans besättning på två man mördades och tulljakten sänktes. Sannolikt har något liknande hänt i verkligheten på 1830-talet. Författarinnans bror Edvard var häradshövding på västkusten och försåg ofta systemen med stoff ur verkligheten.

Vid några tillfällen råkade smugglarna verkligen illa ut. I augusti 1816 kom en båtförare in till Långedrag med en last spik från staden. Han var emellertid även ute i olovliga ärenden. Han stannade inte på en tullvakts anrop, varför denne sköt ihjäl honom. Det lär ha varit den andra tullinsatsen i Göteborgstrakten med dödlig utgång det året. Det vanligaste var annars att smugglare och tullare i Göteborg »bara« råkade i slagsmål med blodvite som följd. Oftast fälldes smugglarna. En vanlig bötessumma var 18 rd 24 skilling, vilket kunde förvandlas till 19 par spö (3 slag per par) om den skyldige var medellös. Ibland hade det gått så hett till att fängelse utdömdes. Vissa mål gick direkt till sjötullrätten. Sedan denna avskaffats 1831 togs alla tullmål upp i rådhusrätten, som hade en särskild avdelning för ändamålet.

Kraven på en effektivare och laglydigare tulladministration blev oavvisliga och ledde 1825 till inrättandet av en generaltullstyrelse under ledning av en ensambeslutande generaltulldirektör. Men förbudspolitikerna fortsatte att ha en stark ställning. Ur svensk synvinkel var de goda åren enbart en episod, men för Göteborgs vidkommande utan tvivel den färgrikaste under hela perioden mellan 1720 och 1825.

Rickard Bengtsson: ”*Bland smugglare, kapare och obstinata köpmän*” ISBN: 91-7331-000-X

Se vidare tabell på sidan 12!

TULLPERSONALEN I GÖTEBORG 1819

I slutet av 1700-talet organiserades Stora sjötullen i distrikt. Västra distriktet utgjordes av Göteborgs och Bohus län samt Hallands län. De lokala tullförvaltningarna genomgick omorganiseringar för att möta de varierande krav som förändringarna i trafiken ställde. I Göteborg medförde högkonjunkturen under kontinentalblockaden att tullstaten fick följande utseende. Sedan Lilla tullen avskaffats 1810 överfördes dess personal till inrikes bevakningen.

Distriktchef	1	Bevakningen:	
Sekreterare	1	Inspektor	1
Notarie vid sjötullrätten	1	Kontrollör	1
		Uppsyningsmän	4
Inkommande sjötullkammaren:	1	Vaktmästare	60
Tullförvaltare	1	Roddarkarlar	8
Bokhållare	1	Inspektor vid viktualievågen	1
Kammarskrivare	5		
Vaktmästare	1	Inrikes bevakningen:	
Kammarskrivare	1	Överinspektor	1
		Överuppsyningsmän	2
Utgående sjötullkammaren:		Överuppsyningsmän vid stadstillarna	5
Tullförvaltare	1	Vaktmästare	25
Kammarskrivare	3		
		Vid vardera Älvsborg, Kalvsund och Onsala:	
Nederlagskontoret:		Jaktuppsyningsman	1
Inspektor	1	Jaktbåtsmän	4
Kontrollör, tillika chef för			
Konfiskationsmagasinet	1		
Kammarskrivare	2	Känsö:	
Vaktmästare	1	Överuppsyningsman	1
		Jaktbåtsmän	6
Uppbördskontoret:			
Tullförvaltare	1	Hisingen:	
Kammarskrivare	1	Strandridare	1
Vaktmästare	1		
Packhuset:			
Inspektor, tillika vinprovare	2		
Vaktmästare	1		
Järn- och metallvågen:	1		
Inspektor	1		
Bokhållare	2		
Vaktmästare		Summa tullpersonal	153